

MUHAFAZAKÂRLIKLA MODERNLEŞMECİLİĞİN KAVŞAĞINDA TÜRKİYE: TANPINAR ve NARMANLI HAN

*Besim F. DELLALOĞLU**

ÖZET

Türkiyede, modernlikten söz etmenin zorluğundan hareketle muhafazakarlıktan da söz etmenin de zor olduğu tartışılmalı bir konudur. Bu bağlamda Türkiye'nin en önemli sorunlarından biri meselelerini belli bir soğukkanlılıkla, derinlemesine, güncel gerilimlerden bağımsız bir biçimde tartışmasıdır. Bu tartışmalarda önemli bir yere sahip olan Tanpınar, Türkiye modernleşmesinin trajedisini en iyi anlatan yazardır. Bu çalışmada kendilerini "muhafazakâr" olarak gören kesimlerin örneğin kentsel mekânla kurdukları ilişkinin neresi muhafazakârdır? sorusuna cevap aranacaktır

Anahtar kelimeler: muhafazakârlık, kentsel mekan, Narmanlı Han

* Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi

Türkiye’de hala ve hep bir muhafazakârlık var mıdır? Hiç olmuş mudur? Şüpheliyim doğrusu! Türkiye’de kendilerine “muhafazakâr” diyenler genelde kendileriyle Batı arasına ciddi bir mesafe koyarlar. Hatta söylemsel düzeyde bu “mesafe” kimileri için muhafazakârlığın tanımıdır. Oysa unuttuğumuz çok basit bir gerçek şudur: Muhafazakârlık da batılı bir ideolojidir. Hatta muhafazakârlığın ilk batılı ideoloji olduğu bile söylenebilir. Bu anlamda muhafazakârlıktan söz edebilmek için öncelikle değişimden söz etmek gerekir. Muhafazakârlık ancak ve ancak ciddi değişim süreçlerinden geçen toplumlarda ortaya çıkabilir. Muhafazakârlık, Batı’nın modern olurken geçmişle kurduğu bir ilişki biçimidir. Belki de modernliğin inşa sürecinde “geçmişte hiç mi değerli, anlamlı bir şey yoktu” serzenişidir muhafazakârlık. Dolayısıyla muhafazakârlık Batı’da modern olmanın vazgeçilmez parçalarından biridir. Yani Batı’da muhafazakâr olmak modern olmayı dışlamaz, hatta tahkim eder.¹

İşte tam da bu anlamda Türkiye’de bir muhafazakârlığın mevcut olup olmadığı şüphelidir aslında. Belki bundan sonra! Çünkü modernlikten söz etmeden muhafazakârlıktan da söz edemeyiz. Aslında bu önerme tüm modern siyasal ideolojiler için geçerlidir. Türkiye’de bu anlamda sosyalizmden de, liberalizmden de ne kadar söz edilebilir? Bu kavramlar belli zaman ve mekânın ürünüdürler ve tarihseldirler. Üstelik modern siyasal ideolojilerin hemen hepsi 19. yüzyıl içinde şekillenmişlerdir. Aslında bizzat “ideoloji” kavramının bile bir 19. yüzyıl fikri olduğu söylenebilir. Bugün bu kavramları, doğum yerleri olan Batı’da bile, o günkü anlamlarıyla kullanamayız. Liberalizm bir 19. yüzyıl düşüncesidir ve bugün liberalizmden söz ettiğimizde o günden beri hiçbir şey değişmemiş gibi davranamayız. Aynı şey tüm diğer ideolojiler için de geçerlidir. Biz ise Batı’dan aldığımız birçok fikir, kurum, ürün için olduğu gibi bu ideolojileri de evrenselleştiriyoruz. Yani zaman ve mekândan soyutluyoruz. Bu açıdan bakıldığında modernliğin söz konusu olmaya başlamadığı bir ülkede aslında muhafazakârlık da tam anlamıyla mevcut olamaz.

Türkiye en azından Tanzimat’tan beri bir modernleşme ülkesidir. Modernleşme ise modernlikten nitelik olarak oldukça farklıdır. Türkiye gibi toplumlarla Batı arasındaki fark sadece bir “gecikmişlik” farkı değildir. Bizler uzun zamanlar meseleyi biraz böyle ele aldık. Yani Batı’yla

¹ Muhafazakâr Düşünce Dergisi çevresinin son on yılda entelektüel alandaki çalışmaları en azından akademik çevrede kavram kargaşasının giderilmesine katkı sağlamıştır.

aramızdaki farkın sadece zamansal bir gecikme olduğunu ve dolayısıyla biraz “sürat”le bu farkın kapanacağını düşündük. Oysa modernlik ile modernleşme arasında ciddi bir niteliksel fark mevcuttur ve bu sadece “sürat” ile kapatılamaz. Mesele çok daha içerikseldir. Mesele bir zihniyet meselesidir.

Batı asla modernleşmemiştir. Batı mesela Rönesans’tan itibaren kendi dinamikleriyle halis bir deneyim yaşamıştır ve 1770’lerden itibaren bu deneyim yine batılı sözlüklere modernité/modernity, yani modernlik olarak girmiştir. Yani bu işi yapan da, adını koyan da Batı’dır. Dolayısıyla modernlik Batı için başka bir yerde görülen, beğenilen, alınan bir şey değildir. Hiç de olmamıştır! Başka bir yerde görüp, beğenip, almak ise tam da modernleşmedir. Yani bizim yaptığımız. Modernleşme bizim için Batı’nın modernliğine kayıtsız kalamamaktır. Bu anlamda modernleşme modernliğe verilen bir tepkidir.

Bu noktada özellikle modernlikle yani bir anlamda Batı’yla zaten yakın ilişki içinde olan toplumlar için modernleşmenin biraz da kaçınılmaz olduğunu da teslim etmek zorundayız. Tanpınar bu konuda, “Avrupalının peşinden koşmamız bir zaruretti. Çünkü cemiyetimiz için ölmek veya garplılaşmak şıklarından birini derhal ihtiyar etmek zarureti vardı. Türk cemiyeti yaşamak iradesiyle garplılaşti”² der. Modernleşmeyi sadece bir keyfiyet olarak okumak, en azından meselenin zaruri yanlarını göz ardı etmek Türkiye “muhafazakâr”larının en önemli yanılığsıdır.

Bugün ise modernlik bile geçmişe ait bir kavram haline geldi neredeyse. Bu bağlamda “post-modern” zamanlarda yaşadığımız bile söylenebilir aslında. Ulus-devlet, cumhuriyet, anayasa, kentleşme, sanayileşme ekseninde bir modernlik tipolojisi tanımlarsak aslında modernliğin büyük ölçüde 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın ilk yarısında tamamlandığını bile söyleyebiliriz. Bugün artık sosyal bilim literatüründe “çoğul modernlikler”³ den, “Batı dışı modernlik”⁴ lerden söz ediyoruz. Dikkat ederseniz modernlikten artık “çoğul” olarak bahsediyoruz. Yani modernlik sadece Batı’nın mülkü olmaktan çıkıyor artık. Modernlik eşittir Batı düşüncesi de giderek anlamını yitiriyor. Bu nedenle artık “dünyalı olmak” tan söz edebileceği-

² Ahmet Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, Hazırlayan: Zeynep Kerman, Dergâh, İstanbul, 2000, s. 91

³ Bkz. Shmuel Eisensdadt(ed), *Multiple Modernities*, Transaction Publishers, 2005.

⁴ Bkz. Nilüfer Göle, *Melez Desenler*, Metis, İstanbul, 2000 ve *İç İç Geçişler*, Metis, İstanbul, 2008.

mizi düşünüyorum. Modern olmak bu anlamıyla dünyayı bir bütün olarak idrak etmektir. Kendini de bütünlük içinde yeniden tanımlamaktır. Tanpınar, “kendimizi bilmediğimiz için dünyayı anlamıyoruz”⁵, diyordu. Dilerseniz ben de buna şunu ekleyeyim: Dünyayı anlamadıkça kendimizi de bilemeyeceğiz. Eğri oturup, doğru konuşursak, bunu ilk gerçekleştiren medeniyetin Batı olduğu aşikârdır.

Hep olageldiğimiz gibi olmaya devam ederek ne modern olabiliriz ne de dünyalı. Hatta ve hatta “muhafazakâr” bir kendilik bilinci bile ancak bunun idrakiyle mümkündür.

Türkiye’nin en önemli sorunlarından biri meselelerini belli bir soğukkanlılıkla, derinlemesine, güncel gerilimlerden bağımsız bir biçimde tartışamamasıdır. Tanpınar’ın da söylediği gibi aslında özellikle orijinal haliyle modernleşme kaçınılmazdır. Hatta bir ölüm, kalım meselesidir. Zaten modernleşme projesinin halisliği de, ufkunun sınırlılığı da buradadır. Örneğin bugün Ziya Gökalp ve Prens Sabahattin isimleri karşıt olarak okunur hep. Oysa bu iki isim Jön Türk hareketinin iki hizbidir aslında. Bu anlamda her ikisi de modernleşmecidir. Farklılıkları yöntemeldir.

Bir başka önemli örnek 1921-22’de çıkmış olan Dergâh dergisi olabilir mesela. İstanbul’da Yahya Kemal ve Ahmet Haşim’in öncülüğünde çıkan bu dergide, Ahmet Hamdi Tanpınar, Nurullah Ataç, Mustafa Şekip Tunç, Hasan Ali Yücel, İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, Yakup Kadri birlikte yazabilmişlerdir. “Bergsoncular” olarak da anılabilecek bu derginin genel tutumunun, Ziya Gökalp geleneğine ciddi olarak mesafeli olduğu aşikârdır. Ancak Batı/Doğu ya da Avrupalılık/Yerlilik gibi açılardan bakıldığında bu iki çizgi arasında, bir eksen kategorik olarak diğerine tercih etmek gibi bir tutum olmadığını ifade etmek gerek. Batı’yla ilişki kurup, kurmamak açısından değildir aralarındaki fark. Batı’yla nereden, kimden bağlantılandıklarıdır. Örneğin Gökalp için Batı öncelikle Durkheim iken, Dergâh için Batı öncelikle Bergson’dur.

Bugün, şu ana kadar yaptığımızdan çok daha derinlikli, ayrıntılı, eleştirel ama anlayışlı bir modernleşme okumasına çok fazla ihtiyacımız var. En büyük sorunumuz ise geçmişe hep bugünün kutupsallaşmaları üzerinden bakmak. Elbette geçmiş bugünden kopuk değildir. Hatta geçmiş her zaman bir bugünde yazılmıştır. Ama geçmişe sadece bugünkü siya-

⁵ Ahmet Hamdi Tanpınar, *Sahnenin Dışındakiler*, Dergâh, İstanbul, 2003, s. 10

sal konumlarımızı tahkim etmek için yaklaştığımız zaman sorunlarımızla asla yüzleşemeyiz ve dolayısıyla olgunlaşamayız.

Haddimi zorlama riskini göze alarak bir değerlendirme yapmak istiyorum. Türkiye’de sol/sağ, ilerici/gerici, doğucu/batıcı kutupsallaşmaları bizim sandığımızdan çok daha yenidir. Biraz önce örnek verdiğim Dergâh dergisinde böyle bir durum söz konusu değildi örneğin. Bence bu kutupsallaşmanın temeli cumhuriyet reformlarında ve özellikle de bu reformların “sürat”inde temelini bulur. Çok partili siyasal yapıya geçiş de elbette bu kutupsallaşmanın hızla toplumsallaşmasını sağlamıştır. Türkiye bugün hala bu kültürel kutuplaşmanın sıkıntılarıyla boğuşmaktadır. Üstelik bu kutupsallaşma hem yatay hem de dikey eksenlerden yorumlanabilir.

Yatay kutupsallaşma, aynı toplumda değişik kesimlerin birbirleriyle fazla irtibat içinde olamadan yaşamasıdır. Ahmet Hamdi Tanpınar, “bugün Türkiye’de nesillerin beraberce okuduğu beş kitap bulamayız”⁶ der. Bunu daha yatay düzlemde söylersek değişik kesimlerin okuduğu ortak beş kitap yoktur bu toplumda. Ancak bunun olması halinde daha geniş bir meşruiyet alanı olabilir. Kültürel kodlarımız maalesef bu kutuplaşmadan aşırı derecede muzdariptir. Ne sadece Necip Fazıl okuyarak, ne de sadece Nazım Hikmet okuyarak “dünyalı” olamayız.

Dikey kutupsallaşma aynı kişinin dünyasındaki kültürel bölünme olarak değerlendirilebilir. 1950’lerde Türkiye’de takım elbiseli ve kravatlı ortalama bir bürokrat, sekreterine “siz” diye hitap ederek gündüzleri gayet “medeni” bir profil çizerken, akşam eve geldiğinde çizgili pijamasını giyip, kahveyi soğuk yaptı diye eşini azarlayabilmiştir. Gündüz başka bir hayat, akşam başka bir hayat yaşamak zor iştir. Buradan nitelikli bir kendilik bilinci, hem bireysel düzlemde hem toplumsal düzlemde, çok zordur. Pek çıkmamıştır da zaten!

Bu gerilime başka bir açıdan bakmaya çalışırsak, Türkiye’nin bir “Batı fetişizmi” ile bir “Doğu fetişizmi” arasında çıktığını görebiliriz.⁷ Aslında bu elbette Türkiye’de modernleşmenin bir Batılılaşma olarak yaşanmasından da kaynaklanmaktadır. Aynı sorun örneğin Rusya için de geçerlidir. Çünkü modernlik bizim batımızdadır. Modernleşme projesi-

⁶ Ahmet Hamdi Tanpınar, *Huzur*, Dergâh, İstanbul, 1999, s. 251

⁷ Derin bir muhabbet esnasında bu konuya dikkatimi çeken değerli meslektaşım Prof. Dr. İbrahim Şahin’e teşekkürü bir borç biliyorum.

nin “sürat” fetişizmi Batı’da olanın kategorik olarak iyi ve “yerli” olana tercih edilebilirliğini sürekli olarak kamçulamıştır. Biz modernliği Batı’dan hazır bir kalıp olarak aldık, zihnen üretmedik. Çok fazla içselleştirmeden, bireysel ve toplumsal düzlemde halis bir deneyim haline pek fazla getirmeden modernleştik. İşte “Batı fetişizmi” derken kastetmek istediğim tam da bu. Batıyla, o zamanın koşullarında belki de dünyayla demek bile gerekir, ilişkimizi bir kendilik süzgecinden geçiremedik. Bir deneyim haline getiremedik. Tam da burada ilginç bir noktaya da temas etmek isterim. Modernleşmeci zihniyetimiz bilindiği gibi “Aydınlanma” kavramına çok büyük bir anlam yükler. Ama aslında bu tavır özellikle Kantçı anlamıyla Aydınlanma fikrine aykırıdır çünkü Aydınlanma açısından en vazgeçilmez olan şey güçlü bir öznellik, kendilik vurgusudur. Türkiye’de modernleşme zihniyetinin en büyük eksikliği bence burada gizlidir. “Batı fetişizmi”nin “sürat fetişizmi”yle birleşmesinin sonuçlarıdır bunlar. Ahmet Hamdi Tanpınar, buna tam bu kelimelerle olmasa bile, “kendi şehrimizde turist gibi yaşamak” der. Kendi evimizde, kendi şehrimizde ev sahibi gibi oturmadık belki de. Kendimiz şapka giydik, kentlerimize de “şapka” giydirdik.

Modernleşme zihniyetinin “Batı fetişizmi” ne karşı olarak mı desem paralel olarak mı desem pek emin değilim, bir de “Doğu fetişizmi” gelişti. Belki bu tavra yerlilik ya da gelenekçilik de diyebiliriz. Modernleşme projesine ya da onun süratine tepkili olan bu kesimlerin daha öne belirttiğim nedenlerden ötürü “muhafazakâr” olarak değerlendirilmesinin pek doğru olmayacağını düşünüyorum. Hatta bence Türkiye’de uzun süre bir “kültürel muhafazakârlık”ın bile olduğu şüphelidir. Bu kesimlerin teknik, teknoloji, ticaret, yatırım, birikim, para düzleminde “medeniyet” ile pek bir sorunları zaten olmamıştır. Ancak “hars” düzleminde, belki biraz da modernleşme projesine tepki olarak bir “kültürel kapanma” yaşadıkları söylenebilir. Bu kültürel kapanma da bence daha önce ifade ettiğim gerekçelerle “muhafazakârlık” tan çok “gelenekçilik” olarak yaşanmıştır.

Bir anlamda Batı fetişizmi ve Doğu fetişizmi modernleşme Türkiye’sinin iki ayrı yüzüdür. Bunlar her ne kadar birbirlerine karşıt olsalar da, birbirlerinden beslenmişler, birbirlerini meşrulaştırmışlardır. Bence batı fetişistleri ne kadar “batılı” ise, doğu fetişistleri de ancak o kadar “doğulu”dur.

Türkiye gibi modernleşme ülkelerinin trajedisinin “gibi olmak” istedikleri medeniyeti Ulusal Marşlarında “tek diş kalmış canavar” olarak ni-

teleme durumunda gizli olduğu söylenebilir. Sözüünü ettiğim Batı ve Doğu fetişizmlerinin aslında bu “kurucu” trajediden çok fazla beslendikleri ileri sürmek yanlış olmaz. Ama bir şeyin nedenlerinin olması onu otomatikman doğru, iyi kılmaz. Bu fetişizmlerin ülkeye en önemli maliyeti kuşaklardır büyük ölçüde devam eden “kültürel kitlenme”dir. Doğu/Batı, dindar/laik, gerici/ilerici vb. türevleriyle zeytinyağıyla su misali birbirlerine pek bulaşmadan yaşayagelmış “mecburiyetin çağdaş” iki zihniyet hep olagelmıştır Türkiye’de. Bu tam da Tanpınar’ın “herkes kendi hisarında kapalıydı”⁸ dediği şeydir. Günümüzün birçok meselesinin arkasında bu kültürel kitlenme vardır.

Şimdi dilerseniz bu kültürel kitlenmenin Tanpınar metninin toplumsal algılanmasına nasıl yansıdığına bir bakalım.

Sözüünü ettiğim kültürel kitlenmenin memleketin fikir dünyasına ciddi maliyetleri de olmuştur. En önemli noktalardan bir tanesi zihinsel gettolaşma, cemaatleşmedir. Bu noktada “cemaat” kavramını “dini” anlamıyla değil, tam da “sosyolojik” anlamıyla kullanıyorum. Devlet, kamu odaklı modernleşme projesi Türkiye’de “yurttaş” üretmekten çok alternatif cemaatler üretmiştir. Bu anlamda “Kemalizm” de bir cemaattir. Biraz önce ifade ettiğim anlamıyla “Aydınlanma”nın bir tür “pozitivist din” olduğu bile söylenebilir. Kamusalılığı, her türlü çağdaşlık, ilerencilik söylemine rağmen bu biçimde inşa olmuş bir toplumda “sivil düşünce”nin zayıf olması kaçınılmazdır. Burada “sivil” kavramını belli bir “cemaat”e ait olmayan anlamında kullanıyorum.⁹ Türkiye’nin modernleşmeci/gelenekselci paradigması “sivil” bir alanın oluşmasına yeterince izin vermemiştir. Tanpınar ise, benim baktığım açıdan, döneminin en “sivil” yazar, düşünürlerinden biridir. Her türlü bağlantısına, ilişkisine, bağımlılıklarına rağmen en azında zihinsel bir sivilliktir onunki. Zihni cemaatler üzerinden bir kültürel kitlenmenin yaşandığı bir toplumda “sivil” birinin metnine nüfuz etmek oldukça zordur. Bu aslında sadece Tanpınar’ın sorunu değildir. Türkiye’nin düşünce tarihindeki birçok “sivil” düşünür için de aynı şey geçerlidir. Sabri Ülgener, Nurettin Topçu, Oğuz Atay, İdris Küçükömer, Cemil Meriç vb. Belli bir cemaate ya da belli bir cemaat için yazmayanların Türkiye’deki kaderi olmuştur bu.

Meselenin genel çerçevesi aslında budur. Türkiye’de fikri alan asla yeterince sivilleşmemiştir. Entelektüel kısırlığın, yaratıcılık eksikliğinin,

⁸ Ahmet Hamdi Tanpınar, *Bütün Öyküleri*, YKY, İstanbul, 2004, s. 167

⁹ Bu noktada Ece Ayhan’ın “sivil şiir” kavramından da esinlendiğim aşikâr.

dünya çapında önemli isim ve eser çıkaramamanın arkasında hep bu vardır bence.

Artık Tanpınar'a daha ayrıntılı olarak bakabiliriz.

Tanpınar'ın bu çerçevede elbette "sivil" bir yazar. Onun sivilliği, her türlü tarihselliği, toplumsallığı, zaman ve mekâna bağlılığına rağmen, her türlü gettonun, cemaatin sınırlılığını aşabilmesinden kaynaklanıyor. Her büyük yazarda olduğu gibi Tanpınar'da da çok güçlü bir kendilik bilinci olduğunu görebiliyoruz. Formasyon olarak aslında tipik bir cumhuriyet aydını olması muhtemel olabilecek Tanpınar, içinden çıktığı modernleşmeci zihniyete teslim olmuyor. Tek parti dönemi CHP milletvekili olmasına rağmen, modernleşmeci zihniyetin geçmişle, gelenekle kurduğu kopuşçu ilişkinin üzerine gidiyor Tanpınar çünkü Türkiye'nin temel trajedisinin farkında.

Tanpınar, Türkiye modernleşmesinin trajedisini en iyi anlatan yazardır. Ama şunu da eklemek gerek: Aslında tüm modernleşme projeleri trajiktir. Modernleşmecilerin Tanpınar'ın metnini pek ciddiye almamaları ve "muhafazakâr"ların onu sahiplenmeleri aynı sebepten kaynaklanıyor. Bunun nedeni onun geçmişle, gelenekle, dinle hatta kısaca toplumla çok anlayışlı bir ilişki kurabilmesidir. Evet, Tanpınar'ın CHP milletvekilliğine, yaşama biçimine rağmen modernleşmeci projenin kahramanı olmadığı doğrudur. Ama Tanpınar "muhafazakâr" dünyanın kahramanı da değildir. O, aslında, hiçbir siyasal projenin kahramanı olamaz. İşte Tanpınar'ın sivilliği bu noktada anlam kazanıyor. Bunu güçlü bir kendilik bilinci olarak, hatta "kendine aşırı düşkünlük" olarak da değerlendirebiliriz. Literatürde hep Tanpınar'ın tereddüdünden söz edilir ve genelde bu bir zayıflık olarak okunur. Çoğu zaman Tanpınar'ın kendisi bile bunu böyle görmüştür. Tereddüt aslında kendiliğin bir tezahürüdür; kesinlik, katilik ise aidiyetin. Herkesin tereddüt etmeden aidiyeti seçtiği bir toplumsallıkta tereddütten vazgeçmemek gücün işaretidir, zayıflığın değil. Buna ister "içselleştirme" diyelim, ister "deneyim" diyelim. Tanpınar'ınki sahici bir deneyimdir. Benim açımdan onun "Türkiye" olabilirliliği de buradan kaynaklanmaktadır.

Tanpınar'ın metninde bence modernlik ile modernleşme arasındaki ayırım anlamsızlaşır. Tıpkı, Doğu ile Batı arasındaki farkın anlamsızlaşması gibi. Aslında Tanpınar Türkiye'nin geleneksel "zihniyet yarılması"ndan muzdarip olmayan ender entelektüellerimizden biridir. Ben naçizane

Tanpınar'ın tek derdinin bizatihi kendisi olduğunu da düşünüyorum zaman zaman. Sanki Tanpınar herhangi bir şey olmak istemiyor. Sadece kendisi olmak istiyor. Bu arayışın sahiciliği bana çok cazip geliyor ve bunu Türkiye için önerilebilir buluyorum.

Proje yerine deneyimi öne çıkardığınızda, akla karşı sezginin vurgulanması kaçınılmazdır. Bu, elbette Tanpınar'ın Bergson'dan temellük ettiği bir şeydir. Süre deneyimin zamanıdır. Süre zamanın öznelleşmesi, yaşantılanmasıdır. Tanpınar'ın şimdisi geniş bir şimdidir. Geçmiş ve gelecekle bağına ısrarla koparmayan, geçmişi hep hatırlayan, geleceği hep umut eden bir şimdidir. Aslında bu modern bir tutumdur. Modernleşmeci değil! Ama gelenekçi de değil! Tanpınar, "Eski şiiri seviyorum ama eskiyi sevenlerin çoğu ile anlaşamıyorum... Onlar eskiyi devam halinde kendilerinde bulup seviyorlar. Beraberce mahpus oldukları bir daire içinde onun tanıyorlar ve yalnız onu bildikleri için onu sevseler bile, bu sevgiye doğru bir intibahın zevk ve şuurunu koyamıyorlar"¹⁰ der. İşte bu nokta tam da Tanpınar'ın onu sahiplenenlerden ne kadar farklı olduğunu açıkça göstermektedir. Batı modernliği geçmişi kapsayabilen ve geleceği içinde barındırabilen bir şimdi bilincine dayanır. Modern olmak işte tam da budur. Tıpkı Tanpınar gibi! Modernleşmecilerin aşırı batıcılıklarına rağmen asla modern olamamalarının ardında da bu vardır. Ya da kimilerinin Tanpınar'a baktıklarında sürekli bir "muhafazakâr" görmelerinde ya da görmek istemelerinde!

Evet, geleneği modern olanın karşına koyanlar hem modernleşmeciler hem de gelenekselcilerdi. Hiçbir konuda anlaşamayan bu iki kesim bu konuda kolaylıkla anlaşıyorlardı. Tanpınar'ın kendilik arayışı ise bence tam da modernliğe tekabül ediyordu. Tanpınar'ın modernlik arayışı, onu hem modernleşmeciler hem de gelenekselciler için anlaşılmaz kılıyordu. Kendisinin de yakındığı "sükût suikastı"nın nedeni bence tam da buydu. Kendilik arayışı Tanpınar'ı mecburen topluma yönlendiriyordu. Topluma nüfuz etmeye, onu anlamaya çalışıyordu. Bu anlamda "kültürel müslümanlık" bir sonuçtu. Tanpınar'ın bizatihi kendisi değildi, toplumla buluştuğu noktaydı.

Tanpınar, "Ben şarka bağlı değilim, eskiye de bağlı değilim; bu memleketin hayatına bağlıyım"¹¹, der. Tanpınar'ın Doğu ile Batı arasında bir

¹⁰ Ahmet Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, s. 185

¹¹ Ahmet Hamdi Tanpınar, *Mahur Beste*, Dergâh, İstanbul, 1998, s. 108

seçim yapmak, hatta bunlar arasında bir sentez yapmak gibi bir derdi yoktu. Hepsinden besleniyordu. Tanpınar'ın derdi kendi sofrasını zenginleştirmek idi. Kendine güveniyordu. Yeterince kişilik sahibiydi ve bu anlamda herhangi bir kimliğe ihtiyacı yoktu. Dolayısıyla Doğu ile Batı arasındaki bir ilişkiden çok, onlarla kendisinin kurduğu, kurabileceği ilişkiyi önemsiyordu.

Aslında, Tanpınar önermiyordu. Öncelikle oluyordu. Ve bu oluş haline ben "modern" diyorum. Tanpınar'ın sahiciliği de buradan kaynaklanıyor. Tanpınar modern. Ne batıcı ne yerlici! Ne doğucu ne batıcı! "Modern" in nasıl olması gerektiğini bizatihi olarak işaret ediyor bize.

Tanpınar'ın ütopyası bence öncelikle bir "kendilik ütopyası"dır. Tanpınar'ın derdi kendisiyledir. Ama içinde yaşadığı memleketin, dünyanın, hayatın içinde bir kendiliktir bu. Dert edinen, içselleştiren, anlamaya çalışan ama kendinden vazgeçmeyen bir ethos. Bu tavır, bu eda aslında tam da onu entelektüel yapan şeydir. Aydınlar ülkesinde entelektüel olmak kolay değildir. "Türkiye yedin beni!" dedirtirler adama!

Bence Türkiye'de kendilerine "muhafazakâr" diyenler Tanpınar'ı işlerine geldiği gibi okumuşlardır. Bu okumayı, daha doğrusu okuyamamayı, dilerse somut bir örnek üzerinde inceleyelim. Bugün Türkiye'de kendilerini "muhafazakâr" olarak tanımlayan bir iktidar var. Üstelik on yıldan uzun bir süredir. Soru şudur: Türkiye'nin muhafazakârları eğer Tanpınar'ı gerçekten okuyup, içselleştirmiş olsalardı Narmanlı Han'ın durumu böyle mi olurdu?

Bilindiği gibi Narmanlı Han 1831 tarihinde inşa edilmiş ve bugüne kadar bir şekilde varlığını sürdürürebilmiş bir binadır. Önceleri Rus Büyükelçiliği ve ona bağlı olarak Rus Hapishanesi olarak kullanılmıştır. 1930'larda ise Narmanlı kardeşler tarafından satın alınarak bir han olarak kullanılmıştır. Odaları dönemim önemli yazarlarına, sanatçılara kiraya verilmiştir. Tanpınar da bu isimlerden biridir ve hayatının önemli bir bölümünü bu handa geçirmiştir. Bugün hayranlıkla okuduğumuz kitaplarının birçoğunu Narmanlı Han'da yazmıştır. Uzun bir zamandır yıkık, dökük bir biçimde de olsa ayakta durmaya çalışan Narmanlı Han, geçtiğimiz günlerde 57 milyon dolara iki iş adamına satıldı. İçinde yaşadığımız zamanın ruhu açısından bakarsak başına ne geleceği ortada!

Soruyu biraz genişletelim! Bugün kendilerini "muhafazakâr" olarak gören kesimlerin örneğin kentsel mekânla kurdukları ilişkinin neresi "muhafazakâr"dır? Türkiye'de son dönemde uygulanan kentsel dönü-

şüm siyasetinin aktörleri örneğin Tanpınar'ın *Beş Şehir* kitabını okumuş, anlamış, içselleştirmiş gibi mi davranıyorlar?

Tanpınar, "Muhafazakâr zihniyeti ne kadar iyi anlarım. Onun bir yüzü yırtıcı bir didişme ise, öbür yüzü ipin ucunu bir an bıraksanız sizi nelere götüreceği belli olmayan şüphedir. Bu şüpheyi dünyanızı değiştirmekteki cesaretsizlik, o güvensizlik besler"¹², diyor. Tanpınar'ın muhafazakârlığı ne kadar iyi anladığını yukarıdaki satırlar açıkça gösteriyor. Ancak "muhafazakâr"ların Tanpınar'ı ne kadar anladığı, Tanpınar'dan ne anladığı ise o kadar belli değil!

Narmanlı Han'a 57 milyon dolar fiyat biçen bir zihniyetin Tanpınar'ı kendisine "üstat" bellemesi olsa olsa bir şakadır herhalde! Elbette bugün Tanpınar'ın çağında yaşamıyoruz. Zamanın ruhu değişiyor ve bu herkesi içine alan bir süreç. Oscar Wilde'in dediği gibi "her şeyin fiyatının bilindiği ama hiçbir şeyin değerinin bilinmediği" zamanlardayız. Ama her şeye rağmen kentsel mekândaki her boşluğu bir arsa olarak gören, her parkı potansiyel bir AVM olarak değerlendiren, her tarihi binaya yeni bir rant imkanı olarak bakan bir zihniyet muhafazakar olsa ne olur laik olsa ne olur!

Muhafazakârlık, muhafaza etmeye değer bulunan bir şeyler üretildiği iddiasına dayanır öncelikle. Eğer muhafaza etmeye değer anlamlar üretmemişseniz, her şeyden kolay vazgeçersiniz. Bizim modernleşmemizin en kritik özelliklerinden biri de, geçmişte muhafaza etmeye değer hiçbir anlam veya değer bulunmadığı düşüncesidir. Asıl ilginç olan, modernleşmeci ekolün ana akım temsilcilerinin böyle düşünmesi değil, ona her zaman mesafeli hatta muhalif olan kanadın aynı tavra sahip olması. Meselenin öncelikle bir zihniyet meselesi olduğu çok açık! Kentsel dönüşüm, mimarlık vb. bunun tezahürleri aslında. Daha nitelikli değerler üretemeyenler, mevcut, egemen değerlere teslim olurlar.

Narmanlı Han'ın satıldığı basında yer aldıktan sonra, hanın müzeye dönüştürülmesi gerektiği yönünde bazı öneriler de oldu. Ben, açıkçası, her türlü "müze" önerisine artık şüpheyile yaklaşıyorum. Müze öncelikle bir 19. yüzyıl kurumudur. Ulus-devletlerin kendilerini toplumsallaştırırken, kamusallaştırırken kullandıkları en önemli kurumlardan biridir. Bence artık Louvre bir müze müzesidir. Müze, sanılanın tam tersine, içindekilerin bugüne ait olmadığını anlatır. Müze, geçmişten, onu sergi-

¹² Ahmet Hamdi Tanpınar, *Sahnenin Dışındakiler*, s. 64

leyerek vazgeçer. Müze modernliğin kendi öncesini paranteze alması ve bugünden, yaşıandan koparmasıdır.

Bizim modernleşme zihniyetimizin geçmişle ilişkisi iki türdür. İlki “yık ve yenisini yap” ve böylece geçmişin bugünle bağlantısını kes. İkincisi ise, “müzeleştir” ve bu şekilde yaşamdan kopar. Bu ikisi ilk bakışta birbirinin alternatifi gibi görünse de, sonuçta aynı kapıya çıkarlar.

Elbette, en doğrusu, geçmişte gerçekten değerli olan bir şeyin bugünde de karşılığının olabilmesidir. Tıpkı Hacıbekir gibi! Hacıbekir’den lokum aldığımızda muhafazakâr mı oluyoruz? Geçmişe ait değerli bir şey bugünde yeterince karşılık bulamıyorsa, o zaman o değerlinin bilincinde olanlar ona sahip çıkmalıdır. Bu noktada en önemli merci kamudur, devlettir. Ardından sivil kurumlar, hatta bireyler gelir.

Bu noktada bir başka kavşağa geliyoruz. Bu sahip çıkma, değer bilme nasıl yapılacak? “Müze”, burada en basit çözüm gibi görünüyor hâlâ birçoğumuza. Bu iyi niyeti anlıyorum ama bu bence kolay çözüm. İşin aslı, o değeri bugünde popüler olmasa da yaşatacak kurumları üretebilmek. Örneğin Hacıbekir’in ekonomik olarak devam edemeyeceği bir noktada ne yapacağız? Lokum müzesi mi? Yoksa onu, kamu ya da sivil toplumun ekonomik desteğiyle, lokum üreten bir işletme olarak ayakta tutmaya mı çalışmalıyız? Sürekli zarar edeceğini bile bile, eğer lokumu çok seviyorsak, bir Lokum Sevenler Derneği kurup, onun üzerinden Hacıbekir’in yaşamasını mı sağlamalıyız? Müzede lokumun adı var ama tadı yok. O lezzeti hayatın içinde nasıl tutacağız? Bence asıl mesele bu.

Lokumu bir fetiş olarak yaşamayan biri bu kadar yükün altına girer mi? Hacıbekir’i zarar etse bile yaşatmaya çalışmak bir fetiş değil de nedir? Narmanlı Han meselesine gelince; evet, genel gidişe bakarsak yakında orası da bir AVM olarak yeniden inşa edilecek. O kadar parayı veren biri, oradan para kazanmak için yapıyordur bu yatırımı herhalde.

Öncelikle, Narmanlı Han’ın korunmaya değer olduğunu ne kadar idrak edebiliyoruz ve bunu nasıl yapmalıyız? Bence bugün Narmanlı Han’ı koruması gereken öncelikle kamu erki yani devlettir. Bunun için de, devlette, Narmanlı Han’ı, onun satışından elde edilecek paradan daha değerli bulabilecek bir zihniyetin hâkim olması gerekir. Bunun varlığından şüpheliyim ben, yani iyimser değilim. Ama böyle bir zihniyetin var olduğunu varsayarak, neyin, nasıl yapılması gerektiği konusunda da tartışalım.

Narmanlı Han'ı korumak istememiz mesela Tanpınar yüzünden ise, bu tercihin seçime de yansması gerekmez mi? Müze olunca ne olacak? İnsanlar oraya gidince ne görecekler? Eğer Tanpınar için yapacak isek, öncelikle Tanpınar'ın derdinin, niyetinin ne olduğu düşünmemiz gerekmez mi? Tanpınar'ın derdi bence Türkiye idi. Ama dünyalı, dünyada bir Türkiye!

Tanpınar bence Türkiye'nin ilk moderniydi, yani hem Türkiyeli, hem de dünyalıydı. Türkiye'de bir Rönesans inşa etmeye çalışıyordu belki de. Hem Batı'yı biliyordu, hem burayı. Kendine, Türkiye'ye ve dünyaya bu kadar geniş bir açıdan bakabilen bir entelektüel, bu topraklarda nadirdir. Benim naçizane önerim bu geniş perspektife paralel bir enstitünün kurulması ve bu kuruma onun adının verilmesi, mekânının da Narmanlı Han olmasıdır. Bugünkü akademik terminolojiye uygun olarak, bir "Kültürel Çalışmalar Enstitüsü"¹³ öneriyorum. Dünyada, bu adı taşıyan ilk kurum Tanpınar'ın ölümünden iki yıl sonra, 1964'te, İngiltere'de kuruldu. "Kültürel Çalışmalar" Tanpınar'dan sonra çıktı ama onun külliyatına baktığımızda, yapıtının bütünüünün bu kapsamda değerlendirmeye çok müsait olduğunu iddia edeceğim. Birileri mutlaka itiraz edecek ama buna gönülden inanıyorum.

Bir araştırma ve lisansüstü eğitim enstitüsü. Türkiye'ye ve dünyaya kompleks bakabilen bir kurum. Tanpınar'ın bir dediğini doğrulayan: "Türkiye evlatlarına kendisinden başka bir şeyle meşgul olmak imkânını vermiyor." Ama en azından bir dediğini artık yanlışlayabilen: "Türkiye beni yedin."

Ahmet Hamdi Tanpınar, ülkemizde sadece edebiyatçı kişiliğiyle değil, aynı zamanda entelektüel duruşuyla çok önemli bir isimdir. Hem geleneğe olan saygısıyla hem evrensel kültüre olan merakıyla öne çıkmış ve yaşadığı dönemde kendi ifadesiyle "sükût suikasti"na uğramış bir düşünürdür. Bu enstitünün onun adını taşıması hem onun hakkının teslim edilmesi adına önemlidir hem de "Kültürel Çalışmalar" ağırlıklı bir enstitü için en uygun isimlerden biridir.

Ahmet Hamdi Tanpınar Kültürel Çalışmalar Enstitüsü öncelikle sürekli bir temel dil eğitimi bulunmalıdır. Örneğin, Yeni Türkçe, Eski Türkçe, İngilizce, Fransızca, Almanca, Yunanca, Latince, Arapça, Farsça gibi dersler mevcut olmalıdır. Yüksek Lisans ve Doktora eğitimi almak için, tıpkı dün-

¹³ Bu makalenin yazımı esnasında dünyanın ilk Kültürel Çalışmalar Enstitüsü'nün kurucularından Stuart Hall hayatını kaybetti. Bu vesile ile en azından kendisini anmak isterim.

yadaki örneklerinde olduğu gibi, bu dillerden Enstitü'nün ilgili kurullarınca belirlenecek sayıda dilin temel koşul haline getirilmesi sağlanmalıdır.

Bu kurumda çalışacak akademisyenler yine kurumun ilgili kurulları tarafından belirlenecek minimum koşulları karşılayanlar arasından seçilmelidir. Bu akademisyenler sadece ve sadece Enstitü'ye bağlı çalışmalıdırlar. Bu kurumda ders vermeli, tez yönetmeli, akademisyen yetiştirmeli, araştırma ve yayın yapmalıdırlar.

Ahmet Hamdi Tanpınar Kültürel Çalışmalar Enstitüsü'nde filolojiler, felsefe, sosyoloji, psikoloji, antropoloji, tarih, sanat tarihi vb. temel alanlarda Yüksek Lisans ve Doktora eğitimi verilmelidir. Ayrıca "disiplinlerarası" ve "disiplinlerarası" programlar, "alan çalışmaları", "sorunsal merkezli programlar" gibi seçeneklerde de Yüksek Lisans ve Doktora programları mümkün olabilmelidir.

Ahmet Hamdi Tanpınar Kültürel Çalışmalar Enstitüsü'nün akademik yapısı şu şekilde olabilir:

1. Dil Anabilim Dalı: Diller, Edebiyat, Karşılaştırmalı Edebiyat vb.
2. Düşünce Sistemleri Anabilim Dalı: Felsefe, Dinler Tarihi, Mitoloji, Kültür-Uygarlık-Sanat Tarihi vb.
3. Beşeri Bilimler Anabilim Dalı: Sosyoloji, Psikoloji, Psikanaliz, Antropoloji, Tarih, İletişim vb.
4. Sanat Anabilim Dalı: Sanat Kuramı, Edebiyat, Görsel Sanatlar, Sahne Sanatları, Plastik Sanatlar vb.

Elbette böylesi bir kurumun yapılanması konusunda çok daha ayrıntılı analizler yapabilirim ama bu mevcut yazının kapsamını fazlasıyla aşar. Burada önemli olan bir değeri idrak etmenin, o değeri muhafaza etmenin ve bu muhafazanın yönteminin nasıl olabileceği konusunda bir örnek sunabilmektir. Ben bir muhafazakâr değilim ve bundan sonra da olmayacağım. Ancak bu ve benzeri örneklerle geçmiş, bugün ve gelecek arasında güçlü bağlantılar inşa etmeyi pek de aklıma getirmeyen bir tutumun, benim makalenin başında ifade ettiğim, "Türkiye'de muhafazakârlığın yokluğu" fikrini haklı çıkardığını ifade etmek zorundayım. Muhafazakâr olabilmek için daha önce de belirttiğim gibi öncelikle modern olmak da gerekir. Tıpkı Tanpınar gibi! Bu manada geçmişe ait bir değeri bugünün terimleriyle cümle içinde kullanabilmek gerekir. Ahmet Hamdi Tanpınar Kültürel Çalışmalar Enstitüsü tam da bu çerçevede bir öneridir zaten.

Tanpınar'ı Türkiye'de uzun yıllar ağırlıklı olarak "muhafazakâr"ların okuduğu doğrudur. Ancak bu okumanın ne kadar nüfuz edici olduğu tartışmalıdır. Hatta bu okumanın Tanpınar'ın modernleşme eleştirisine odaklanan araçsal bir okuma olduğu söylenebilir. Türkiye'nin "muhafazakâr"ları Tanpınar'ı kendilerini doğrulamak için okumuş gibiler, onu anlamak için değil.

Tanpınar'ın derdini anlamak, ona değer vermek ve o değeri muhafaza etmek zihniyetle, eylemle, kurumsallaşmayla olur. Örneğin Tanpınar'ı ve onun derdini 57 milyon dolardan daha değerli bulmakla olur. Hayat trajiktir. Bizi hep seçimlere zorlar. Ve kim olduğumuz, bizim kendimiz hakkındaki yargılarımızdan çok, seçimlerimizin bizi nerelere sürüklediğiyle belirlenir. ▽

